

Lezbične in gejevske družine v Sloveniji: implikacije za socialno delo

POVZETEK: Lezbične in gejevske družine družboslovna literatura običajno uvršča med t.i. netradicionalne, nekonvencionalne ali alternativne družine. Avtorica v prvem delu članka opozarja na neprimernost takega klasificiranja družin. Z uporabo pridevnikov, kot so netradicionalno, nekonvencionalno ipd. v resnici poudarjamo razliko, odmik od normalnega, ki tako samodejno postane predmet prevlade. »Posebne« oblike družin pa znotraj takih kontekstov postanejo nekaj ločenega, inferiornega in neenakopravnega. To se vidi tudi v javnem govoru o teh družinah, ki je prežet s predsodki in še zlasti s skrbjo strokovnih in laične javnosti, kakšne posledice bi utegnili imeti življenje v njih na otroke. V članku avtorica analizira govor javnih institucij do lezbičnih in gejevskih družin ter kritično pretrese poglobitve argumente različnih strok, ki se jih v političnem govoru uporablja proti legalizaciji istospolnega starševstva. V nadaljevanju pogleda, kakšne družinske podpore so deležni otroci, matere in očetje iz takih družin pri nas, še zlasti iz zornega kota socialnega dela. Ugotavlja, da ima socialno delo v kontekstu sodobnih procesov sprememb v družinskem življenju, in posebej pri delu z gejevskimi in lezbičnimi družinami veliko potencialov in nalog.

KLJUČNE BESEDE: pluralizacija družinskega življenja, netradicionalne družine, lezbične in gejevske družine, socialno delo z družinami.

1. Uvod

*He said my daddy is an underground man
What is your daddy? I said I don't have a daddy;
I have a mummy and a donor and a Deirdre.
Deirdre has hair the colour of that tree.
She helps people with no money.*

(Jackie Kay, Mummy and Donor and Deirdre, 1991)

Lezbične in gejevske družine se uvrščajo med tiste družinske oblike in družinske realnosti, ki jih družboslovna literatura različno poimenuje – kot netradicionalne, nekonvencionalne, alternativne oz. izbirne družine, socialne družine, »parastarševanje« (Arendell 1997: 69) in z drugimi imeni. Nekateri novejši koncepti družine sicer ne vključujejo več otrok kot konstitutivnega pogoja družine, mi pa bomo vendarle govorili o tistih lezbičnih in gejevskih družinah, v katerih živijo tudi otroci. To se nam zdi potrebno, saj je javni govor o teh družinah prežet s predsodki, v katerih se napajajo teorije o tem, kakšne posledice bi utegnili imeti življenje v njih na otroke.

Ta je značilen tudi za druge - če samo pogojno uporabimo ta izraz - netradicionalne oblike družin, v vseh primerih pa se izraža kot skrb strokovnih in laične javnosti, ali je v teh družinah za otroka dovolj varno. Nekatero od njih smo doslej že uspeli sprejeti med sprejemljive družinske prakse (npr. heteroseksualne dopolnjene, enostarševske, rejniške, posvojiteljske, etnično mešane družine) in jim zagotoviti vsaj nekaj podpore. Še zmeraj pa je nekaj takih družinskih realnosti, v katerih so matere, očetje in otroci pogosto v položaju, ko morajo dokazovati, da jim gre dobro in da otroci niso v nevarnosti. Tako imamo na eni strani družbene skupine, ki se jim starševstvo na podlagi osebnih značilnosti že vnaprej odreka, na drugi strani pa skupine staršev, ki iz različnih razlogov šele postanejo sporni. Prve v javnem govoru sploh ne obstajajo in morajo zato šele dokazovati, da bi sploh smele imeti otroke (lezbijke in geji, hendikepirani – zlasti ljudje z oznako intelektualne oviranosti, samske ženske, ki se želijo umetno oploditi). Druga skupina družin pa pritegne pozornost skrbstvenih institucij zaradi različnih osebnih stisk ali tveganega življenjskega stila staršev (starši s težavami v duševnem zdravju, uživalci drog ipd.). Razlogi in argumenti za oporekanje starševstvu v eni ali drugi skupini so sicer povsem različni, pa vendar imajo tako na ideološki kot na praktični ravni več skupnega, kot se zdi. Skupno jim je to, da so starši obeh skupin nosilci določenih lastnosti, ki jih stigmatizirajo kot neprimerne starše, in da se okrog njihove skrbi za otroke že vnaprej ustvarja moralna panika.¹ Družine obeh skupin vzbujajo javnim institucijam kar največjo skrb glede tega, ali se v družinah dela v otrokovo korist; pri tem pa institucije pogosto že v izhodišču ocenijo, da so tveganja, ki jih prinašajo življenjske situacije v takih družinah za otroke, previsoka. Pomoč strokovnih služb je v takih družinskih primerih bolj verjetno osredotočena na pomanjkljivosti, ki naj bi izhajale iz osebnih, telesnih, duševnih ali kulturnih značilnosti staršev, kot pa da bi poskušali tveganja konkretno oceniti, predvsem pa odstraniti ovire, ki jih doživljajo starši in otroci.

V članku bomo poskušali analizirati govor javnih institucij do lezbičnih in gejevskih družin. Predvsem pa nas bo zanimalo, kakšne družinske podpore so deležni otroci, matere in očetje iz takih družin, še zlasti iz zornega kota socialnega dela. Naš namen je prispevati k razmišljanju o tem, kakšne potenciale in naloge ima socialno delo v kontekstu sodobnih procesov sprememb v družinskem življenju, zlasti pri delu z gejevskimi in lezbičnimi družinami.

1.1. Vprašanja poimenovanja v konceptu pluralnosti družinskih oblik

Zakonski heteroseksualni par z otroki, ki ga imamo v mislih, ko rečemo tradicionalna ali konvencionalna družina, komajda še opravičuje to oznako, saj po statistikah v Sloveniji predstavlja le še dobro polovico družinskih oblik. Kljub šibki številčni prevladi pa pri nas še vedno velja za normo družinskega življenja. Zaradi upada deleža družin, ki smo jih dolgo dojemali kot tradicionalne, in zaradi drugih znakov, ki so posledica sprememb družine, mnogi govorijo o zatonu družine. Tanja Renner meni, da je bolj ustrezno kot o krizi družine govoriti o krizi določene predstave, določene ideologije družine in bolj kot o zatonu o novih oblikah družinskega življenja, ki se skušajo prilagajati iz zivom in spremembam sodobnega sveta (1995: 18-22). Kako poimenovati nove oblike družinskega življenja? Izrazi, ki so v uporabi, kot so npr. alternativna, nekonvencionalna

ali netradicionalna družina, niso nujno dobra izbira. Julie M. Thompson v primeru načrtovanih lezbičnih družin opozori, da z uporabo pridevnikov, kot sta alternativna ali netradicionalna družina, pravzaprav izpostavimo in poudarimo razliko, odmik (od heteroseksualne družine), ki tako samodejno postane predmet prevlade. Pomeni, ki so pripeti k alternativnemu ali netradicionalnemu, se znotraj heteronormativnih retoričnih kontekstov prevajajo kot nekaj ločenega, inferiornega, neenakopravnega (2002:126). Podobno lahko trdimo tudi za druge, v uvodu omenjene izraze – nekonvencionalna, izbirna, socialna družina, parastarševanje ipd.² Tudi nove družinske oblike ne ustrezajo realnosti, saj so nekatere, denimo enostarševske, obstajale tako rekoč od nekdaj (Švab 2001). Družine lezbijk in gejev, družine hendikepiranih staršev, enostarševske družine idr. so (ali bolj rečeno, bi morale biti) preprosto samo družine, kot katerekoli druge. Zakaj bi s (samo)poimenovanjem in (samo)označevanjem kot »drugačne« ali »posebne« prevzele breme dokazovanja, da prav tako spadajo v univerzalno skupino družin?!

Ta preprosti ugovor seveda nakazuje mnogo kompleksnejši problem. Heteroseksualna nuklearna družina deluje kot ideal, univerzum, norma, od katere se meri odmik, je mesto, od koder se označuje Drugi. Njen položaj je naturaliziran in normaliziran, je točka, kjer neka oblika skrene od naravnega k nenaravnemu, od normalnega k deviantnemu. Družinske oblike, ki ne sodijo v ta vzorec, morajo zato že v izhodišču dokazovati svojo normalnost (naravnost, nedeviantnost) in jih samo pravilna uporaba izrazov gotovo ne more rešiti pred izključevanjem. Pa vendar, če naj razvijemo afirmativne retorike družin, ki so danes izključene iz družinskega univerzuma, je najbolje, da prenehamo uporabljati ločevalna imena. Raje, kot da družine opisujemo z označevalnimi izrazi, poskušajmo opisati njihov kontekst.

1.2. Podpora družini: katerim družinam?

Tradicionalna družina seveda ne more biti – kot se predstavlja – naravni model, saj figurira le v ideološkem polju (Lešnik 1995:12) in je kot taka objekt in področje političnega. Ključno pri razmerjih med politiko/državo in družino je dejstvo, da je država mesto, kjer se določajo norme in osredišči nadzor, ki zadeva družino kot institucijo (Rener 1991:7). Najbolj transparentno in praktično se družina in država srečata v družinski politiki, ki določa vsebino, obseg in prejemnike družinske podpore.

Ugovori, ki so spremljali uvajanje družinske politike v Sloveniji na začetku devetdesetih, so ugotavljali, da se je potreba po »podpiranju družine« največkrat izkazala kot podpiranje samo nekaterih izbranih, prevladujočih ter družbeno in ideološko zaželenih oblik družinske organizacije, medtem ko so bile ostale diskriminirane. »Podpora družini« je zato največkrat pomenila podporo in revitalizacijo »starih, trdnih, stabilnih družinskih oblik« (Rener 1991:8-9). A. Švab ugotavlja, da je Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji iz leta 1993, kot temeljni dokument družinske politike, na več mestih konceptualno problematična in protislovna. Na splošni ravni se avtorji v dokumentu zavzemajo za družinski pluralizem in priznavanje različnih družinskih oblik kot subjektov politike, obenem pa z izhodiščno definicijo družine kot življenjske skupnosti otrok in staršev (ali drugih odraslih oseb – starih staršev, rejnikov, skrbnikov) takoj izključijo vse druge oblike družinskega življenja, ki ne temeljijo na razmerju med

odraslimi in otroki. Pa tudi med temi družinskimi organizacijami vse ne dobijo statusa družine. Z naštevanjem možnih skrbniških in sorodniških razmerij pisci resolucije recimo iz družinske politike povsem izključijo istospolne družine (Švab 2003: 61-62).

Pojme, kot so starši, družina, skrb in družinska podpora, kaže nenehno dekonstruirati in se o jih spraševati v skladu s stalnimi in spremenljivimi sodobnimi praksami medsebojne skrbi. Če družine več ne vzpostavlja njena oblika, struktura ali tip, kaj potemtakem šteje?

1.3. »Kaj zares šteje v družini?«: posledice različnih družinskih kontekstov na otroke in njihove skrbnike

*I don't think we'll both go to parents' night.
I don't want things harder than they are.
I want to protect him from the names and stones.
I'd love it all to be different - Deirdre and me
in the PTA. Us on school holidays. No big deal.*

(Jackie Kay, Mummy and Donor and Deirdre, 1991)

Pomembna sprememba v dojetju koncepta družine je, da daje prednost subjektivnim pomenom intimnih razmerij pred formalnimi, objektivnimi, krvnimi ali zakonskimi opredelitvami. Če torej vzamemo za izhodišče subjektivno presojo ljudi, katera razmerja občutijo kot družinska, postanejo nenadoma poročeni pari z otroki primerljivi z ljudmi, ki živijo v ločenih gospodinjstvih, ali pa z ljudmi, ki si preprosto pripadajo kot družina, in s številnimi drugimi ureditvami medsebojnih razmerij. Raziskave ugotavljajo, da se tudi v kontekstu fluidne in spremenljive definicije družine bistvo socialne definicije družine še naprej nanaša na delitev resursov, medsebojno skrb, odgovornost in obveznosti. S psihološkega vidika je za družino (ne glede na njeno obliko ali tip) pomembno, katere psihološke naloge izpolnjuje. Tako človek v svoji družini potrebuje temeljni občutek lastne vrednosti, ki temelji na izkušnji pravice do resničnosti v iskanju ravnotežja med skrbjo zase in skrbjo za druge, med avtonomijo in povezanostjo. V družini pa se učimo tudi ravnanja s konflikti in sposobnosti za pogajanja (Čačinovič-Vogrincič 1998:9-14). Kot je mogoče prebrati v skoraj vsaki literaturi, ki se ukvarja s sodobnimi spremembami v družinskem življenju, mora danes koncept družine bolj upoštevati, kar se v družini dogaja, kot pa to, kakšna naj bi družina bila (Featherstone 2004, Švab 2003).

Za raziskovanje sodobnih sprememb družine in starševstva je značilna prezaposlenost z vprašanjem, ali imajo določene oblike starševstva za otroke zaželene ali nezaželene posledice. Te se običajno merijo s psihološkimi in socialnimi kazalci, kot sta samospoštovanje, izobrazbeni dosežki, zmožnost obdržati dolgotrajnejše odnose, kriminalna dejanja ipd. B. Featherstone meni, da takšno izključno zanimanje za posledice kaže na tendenco po konstrukciji otroka in njegove prihodnosti kot osrednje teme, s čimer se uspešno odvrne pozornost od relevantnih kontekstualnih vprašanj, kot so, zakaj se moški in ženske ločujejo, zakaj se ženske odločajo, da bodo imele otroka same ali skupaj z drugo žensko, ipd. Poleg tega je pri obravnavanju skrbi za otroke značilna pokroviteljska drža do otrok.³

Zdi se, da je predstavljanje argumentov in prepričevanje, ki temelji na zaželenih ali nezaželenih posledicah neke družinske stvarnosti za otroke, značilno tako za nasprotnike kot zagovornike netradicionalnih družinskih oblik. Pri tem so slednji v ta položaj potisnjeni: pred pomembnimi občinstvi (različne znanosti in stroke, politika, sodstvo, socialno delo, mediji) morajo ovreči obtožbe in dokazati nasprotno – da njihove družine niso nevarne za otroke. Susan Golombok, psihologinja in znana raziskovalka netradicionalnih oblik družin, opaza, da so v argumentih proti novim družinskim oblikam, opazne vsaj tri ukoreninjene predpostavke. Prva je, da bolj ko se neka družina odmika od prevladujoče norme dvostarševske heteroseksualne »zdrave« družine, tem večje je tveganje za otroka. Druga predpostavka je, da na otrokov razvoj pomembneje vplivajo družinske strukture kot družinski procesi. Torej, za otroka je pomembnejše, ali sta v družini dva ali en starš, ali je oče prisoten ali ne, ali so starši biološki ali ne, homoseksualni ali heteroseksualni ipd., kot pa kakovost družinskih odnosov. Tretja skupina predpostavk se nanaša na znane poenostavljene povezave med netradicionalnimi družinskimi strukturami in negativnimi posledicami za otroka: npr. iz enostarševskih družin naj bi izšli delikventni otroci, lezbijke in geji naj bi vzgajali homoseksualne otroke, otroci nebioloških staršev naj bi celo življenje pretrpeli v hrepenenju po svojih bioloških starših ipd. (2000:xi). Da bi dekonstruirali te predpostavke, je treba ugotoviti, kateri vidiki družinskega življenja »zares štejejo« za otroka, se pravi, kaj je tisto, kar neko družinsko življenje upraviči kot kakovostno, in kaj starše ali druge skrbnike določa kot primerne.

S. Golombok se v raziskavah usmerja prav na to vprašanje. V svoji študiji ugotavlja, da so v najbolj stresnem in tveganem položaju otroci tistih enostarševskih ali dopolnjenih družin, v katerih so se sešteli ti dejavniki: otroci so bili izpostavljeni sovražnem vzdušju med staršema (ali so bili celo priča nasilju), ločitev staršev je pomenila izgubo socialne podpore in padec njihove življenjske ravni, obenem pa se nahajajo v prehodnem obdobju prilagajanja novi reorganizirani družini. Najpogosteje gre za začasno stanje, ki se sčasoma umiri. Prav nasprotno pa njene študije kažejo, da otroci, ki že od začetka živijo s starši, s katerimi niso genetsko povezani (posvojeni otroci, umetno oplojeni otroci, otroci nadomestnih mater), ali z lezbičnimi in gejevskimi starši, ne kažejo nič več psiholoških težav kot njihovi vrstniki iz tradicionalnih družin.

Tako kot genetska povezava ni nujni pogoj za vzpostavitev močne vezi med starši in otroki ter za otrokovo čustveno dobrobit, primerjalna družinska študija S. Golombok ovrže znano prepričanje, da je prisotnost očeta bistvena za otrokov razvoj ženske ali moške identitete. To ne pomeni, da očetje niso prav tako učinkoviti starši kot matere ali da njihova prisotnost ni pomembna (ravno obratno: bolj kot se vključujejo kot aktivni starši, boljši so izidi za otroke), temveč da otroci, ki so zrasli v družinah brez očeta, niso prikrajšani za razvoj spolnih vlog, kar je mnenje, ki še danes stigmatizira otroke, ki so zrasli v družinah s samskimi materami. Očetje lahko imajo, povsem enako kot matere, pozitiven vpliv na otrokov razvoj. Pomembna je vloga dodatnega starša, ne pa njen ali njegov spol. Očetje, ki so do otrok ljubeči ter občutljivi za njihove potrebe in čustva, gotovo bolj vplivajo na otroke kot odmaknjeni očetje. Prav tako velja, da bolj zadovoljno odraščajo otroci v družinah, v katerih sta starša enakopravna in v katerih spolne vloge staršev ne sledijo tradicionalnim opredelitvam moškosti in ženskosti.

Na drugi strani pa S. Golombok presenetljivo ugotavlja tudi visoko stopnjo čustvene nega zadovoljstva otrok, ki so že od začetka živeli s finančno preskrbljenimi samskimi materami, ki so obenem imele široko socialno podporo, in kjer otrokom ni bilo treba preživljati ločitve in revščine. Otroci iz te skupine so poročali o večji toplini in varni navezanosti kot otroci iz primerjalne skupine dvostarševskih družin. Negativni učinki enostarševskih družin imajo torej bolj opraviti z revščino (kadar se ta pojavlja v zvezi s socialno deprivacijo in izključenostjo), ki jih pogosto obkroža, kot pa s tem, da za otroke skrbi samo en starš (še zmeraj najpogosteje mama) (*ibid.*:100-101).

Tako S. Golombok kot tudi B. Featherstone opozarjata, da je pri ocenjevanju posledic posameznih družinskih oblik za otroke pomembno upoštevati kompleksen niz spremenljivk in preučiti interakcije med njimi. Za otroke iz lezbičnih družin so tako izidi lahko slabi, če so matere neobčutljive na njihove težave, ki jih imajo zaradi predsodkov zunanjega sveta, in se o tem niso pripravljene pogovarjati. Prav tako študije kažejo, da lahko imajo otroci, ki jim starši niso povedali, da niso njihovi biološki starši, težave, ko se morajo nenadoma spopasti s tem dejstvom kot odrasli ljudje. Niso torej problematične oblike družin same po sebi, ampak to, kar se v družinah dogaja – nespoštovanje otrokovih pravic, neupoštevanje njegovih čustev, nerazvidnost odnosov, nezaupanje, nespoštljivo ravnanje z informacijami idr. Kot pomembna kritična dejavnika se v skoraj vseh raziskavah o posledicah različnih družinskih kontekstov za otroke vztrajno pojavljata revščina s socialno izključenostjo in sovražnost med odraslimi. Vendar pa – če otrok živi v revnem gospodinjstvu, to ne pomeni, da bo zaradi tega utrpel negativne psihološke posledice (podobno kot tudi premožno gospodinjstvo ni samodejno porok za psihološko zadovoljstvo otroka). Za negativni rezultat je potreben seštevek več obremenjujočih dejavnikov. Poleg tega otroci niso samo žrtve okoliščin, njihovi odzivi vplivajo na odzive drugih, in tako, bolj kot jim to pripisujemo, sami spreminjajo svojo realnost.

Ne smemo spregledati, da se S. Golombok pri svojem zagovoru netradicionalnih družinskih oblik nekoliko ujame na osnovno konceptualno izhodišče, ki ga je postavila nasprotna stran, in sicer, da se moramo pri oceni teh družinskih oblik usmeriti izključno na posledice za otroka. Njena študija same logike dokazovanja ne poskuša obrniti, pač pa skuša skeptike pomiriti in prepričati na njihovem terenu: predpostavke in predsodke o uničujočih psiholoških učinkih in škodljivih posledicah za otroke v netradicionalnih družinah preprosto zavrne z rezultati statističnih in kvalitativnih raziskav, ki dokazujejo nasprotno. Študija S. Golombok nosi povsem jasno poročilo: za nobenega od primerov škodljivih učinkov nekega družinskega konteksta na otroka ni bilo bistveno, v kakšni družinski obliki je otrok živel, pomembno pa je bilo, kaj se je v družini dogajalo. Šele v kontekstu z vsemi drugimi okoliščinami in odzivom konkretnega otroka nanje lahko govorimo, da določena družinska oblika na otroka ni delovala dobro. Pa še pri tej oceni moramo biti pozorni na to, kakšne družinske podpore je bila deležna družina.

2. Lezbične in gejevske družine v Sloveniji med zanikanjem, nadzorom in podporo

Predmet socialnega dela z družino je definiran kot pomoč pri reševanju kompleksnih socialnih problemov družin z mobilizacijo posebnih, družinskih virov moči in podpore. Kot vedno v socialnem delu, piše G. Čačinovič-Vogrinič, gre za pomoč, iskanje novih rešitev, raziskovanje uresničljivega (1996:396). Kaj pomeni socialno delo z družino v kontekstu sodobnih procesov sprememb, kot je pluralizacija družinskega življenja? Koliko vemo o vsakdanjem življenju v na novo nastajajočih družinskih oblikah? In kako si prizadevati za iskanje uresničljivega v družini v tistih primerih družinskih oblik, ki so že v izhodišču težje uresničljive (ali sploh neuresničljive) oziroma ki doživljajo na svoji poti uresničevanja več ovir kot druge? Spremembe v družinskem življenju pred socialno delo nedvomno postavljajo vrsto izzivov. V nadaljevanju bomo obravnavali nekaj lezbične in gejevske družinske prakse v Sloveniji z vidika predsodkov do stigmatiziranih skupin staršev, ki se odražajo v javnem govoru institucij o »problematičnih« ali »tveganih« družinah, in z vidika sedanje in možne prakse socialnega dela z družinami.

2.1. »S tem problemom se pri nas še nismo srečali«: srečanje med socialnim delom in lezbičnimi ter gejevskimi družinami

Če bi o tem, kaj menijo o istospolnih družinah, povprašali na centrih za socialno delo, bi zelo verjetno dobili prijazen odgovor, da o tem nič ne menijo, ker se s tovrstnimi družinami še niso srečali. B. Berce, ki je v svojem diplomskem delu raziskovala stališča socialnih delavk do istospolnega starševstva, poroča, da je na tak odziv naletela kar na nekaj centrih za socialno delo. Ena od socialnih delavk pa je kljub temu, da je najprej menila podobno, namreč, da o tem ni kaj reči, pozneje zagrabila za izziv in se spustila z raziskovalko v pogovor. Svoje stališče o istospolnih družinah je izrazila nekako takole:

»Moje mišljenje o tem je rezultat dolgoletnega dela. Mogoče bi nekdaj govorila kako drugače, danes pa gledam iz povsem drugega zornega kota. Po dvajsetih letih prakse na centru za socialno delo vam lahko zatrdim – in v to sem čedalje bolj prepričana – da je srečnih družin in srečnih otrok zelo malo. Dalj ko sem v službi, bolj sem razočarana, ker prihajam do spoznanja, da ogromno otrok živi v slabih družinskih razmerah. V očeh tistih, ki se s temi problemi ne ukvarjajo, so to povprečne slovenske družine. Navzven zelo lepe in normalne. Veliko ljudi idealizira normalne družine, ko jih vidijo hoditi po cesti, in mislijo, kako so take družine nujno srečne. Jaz pa jim pravim, da to ni nujno. Če tako gledam, potem verjamem, da je možna tudi srečna istospolna skupnost in družina oziroma da sreča družine ni odvisna od spolnega nagnjenja.«

V nadaljevanju pogovora je raziskovalko zanimalo, kakšen bi bil njen odziv, če bi denimo k njej prišel mož, zaskrbljen nad tem, da njegov otrok živi pri materi in njeni lezbični partnerki, pri tem pa že vnaprej prepričan, da ga bo podprla pri spodbujanju skrbništva. »Torej,« je rekla njena sogovornica, »če ne bi imeli materi očitati nič drugega glede vzgoje otroka in bi bil edini argument to, da živi s svojo prijateljico, potem ne vidim razloga, zakaj bi katerakoli resna institucija hotela tej ženski vzeti skrbništvo« (Berce 1998). Stališče socialne delavke v tem namišljenem primeru je bilo jasno in je prijetno

presenetilo. Še posebej se nam je ta intervju vtisnil v spomin kot nekaj dragocenega, ker socialna delavka ni govorila s stališča kakšne prepričane aktivistke, ki bi imela na zalogi že pripravljene argumente, ampak nekako iz »zdrave pameti«, iz življenja, iz dvajsetletnih izkušenj dela z družinami, kot je rekla. Po dvajsetih letih socialnega dela z družinami je ugotovila, da normalna družina ni to, kar je prej mislila, da je, in da v družini štejejo povsem druge stvari.

Prepričanja, ki temeljijo na zdravi pameti in pomanjkanju strokovnih argumentov, ki sicer očarajo pri tej strokovni delavki, pa na drugi strani zbujajo skrb, ko se na taki podlagi začnejo krepiti argumenti o neprimernosti istospolnih družin za otroke. Študentska organizacija Univerze v Ljubljani (ŠOU) je maja 2000 izvedla mnenjsko anketo o istospolnem starševstvu med socialnimi delavkami in delavci.⁴ Na anketo je sicer odgovorila manj kot polovica centrov za socialno delo (24 od 62), pa vendar je rezultate vredno komentirati. 75 % socialnih delavk in delavcev, ki so na anketo odgovorili, je v odgovoru na uvodno vprašanje povedalo, da ne podpira legalizacije istospolnega starševstva. Odgovori so bili nadalje, ko so bila respondentom postavljena podrobnejša vprašanja, manj skrajni. Tako so se isti respondenti, ki legalizacije sicer niso podprli, v naslednjem vprašanju v skoraj 42 % strinjali s trditvijo, da bi morali pri dodelitvi otroka istospolnim staršem upoštevati ista merila kot pri starših različnega spola. In samo nekaj čez 20 % se jih ni strinjalo, da bi dodelitve sploh prišlo. Pomemben je podatek, da se je samo na eno socialno delavko ali delavca obrnil istospolni par za informacije o dodelitvi otroka, kar pomeni, da iz anketnih odgovorov govorijo predsodki, ne pa praktične izkušnje. Kakorkoli že, na zadnje vprašanje je 83 % vprašanih odgovorilo, da zase meni, da nima predsodkov do homoseksualcev. Socialna delavka, ki dela na področju posvojitev, je na okrogli mizi, na kateri je ŠOU predstavila rezultate omenjene raziskave, sebe ocenila podobno, namreč, da nima nobenih predsodkov. Svojo nehomofobično držo je uspela takoj tudi »dokazati«. Posvojitve otrok istospolnim parom ne odobrava in je ne bi podprla. Svoje stališče je tudi pojasnila, in sicer s tem, »da tako ali tako ni dovolj otrok niti za heteroseksualne pare«. »Veste,« je pozneje svoje mnenje še dodatno »strokovno« podprla, »že dolgo delam na področju posvojitev. Težko reči, zakaj, ampak – tisto nekaj – mi govori, da to ne bi bilo dobro za otroka.« Vprašanje, s katerimi strokovnimi argumenti ali praktičnimi izkušnjami lahko podpre svoje izjave, jo je samo razjezilo. Tako smo bili lahko še bolj prepričani, da »tisto nekaj, ki ji v njej govori« niso ne znanje, ne izkušnje, ne nekakšen nezmotljiv notranji glas, pač pa nereflektirani predsodki (Urek 2002a).

ŠOU-ova anketa je med drugim pokazala tudi, da so socialne delavke in delavci glede informiranja in izobraževanja na področju homoseksualnosti prepuščene sebi in svojim pobudam. To pa mora biti pomemben podatek za vse, ki smo vključeni v izobraževanje socialnih delavk in delavcev. Poglejmo najprej, v kakšnih okoliščinah se nahajajo istospolne družine v Sloveniji; v nadaljevanju pa članek prinaša nekaj raziskav ter strokovnih argumentov, na katere bomo lahko socialne delavke in delavci oprli za govor pravic istospolnim družinam ter jim zagotovili potrebno podporo.

2.2. Istospolna družinska razmerja v slovenski družinski zakonodaji

Temeljna značilnost okoliščin, v katerih se nahajajo istospolne družine pri nas, je njihova brezpravnost. Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti⁵ deloma odpravlja brezpravni položaj istospolnih parov (sicer bolj ali manj samo v tem, da jih sploh priznava kot skupnosti), pravice do skupne posvojitve otrok pa - kot že tudi predhodni predlog Zakona o partnerski skupnosti - ne vključuje.

Seveda nobena zakonska omejitev ne more preprečiti, da istospolno usmerjeni ne bi imeli svojih družin in v njih vzgajali svojih otrok. O tem dajejo slutiti rezultati raziskave Vsakdanje življenje lezbijk in gejev (Švab, Kuhar 2004).⁶ Poleg tega v Sloveniji že obstaja nemalo otrok, ki odraščajo bodisi v t.i. dopoljenih istospolnih družinah (se pravi, da je eden od partnerk ali partnerjev v zvezo pripeljal otroke iz prejšnje heteroseksualne zveze) bodisi v t.i. načrtovanih istospolnih družinah (v katerih sta partnerki ali partnerja otroka načrtovala in dobila s pomočjo umetne oploditve ali nadomestnega materinstva). Statističnih podatkov o tem ni: tako kot v mnogih drugih državah imajo lezbijke in geji tudi pri nas tako majhno zaupanje v družinsko zakonodajo, da svoje spolne usmerjenosti raje ne razkrivajo zaradi strahu, da ne bi izgubili otrok (v primeru dopoljenih istospolnih družin se dogaja, da nekdanji partner ali partnerka grozi istopolno usmerjenemu staršu, da bo zahteval odvzem skrbništva). Umetna oploditev in nadomestno materinstvo sta manj pogosti, nikakor pa ne izključeni poti, po kateri imajo lezbijke in geji v Sloveniji možnost dobiti otroka. Umetna oploditev v Sloveniji je zakonsko možna samo za zakonske pare, ki se zdravijo zaradi neplodnosti. Lezbijke, ki se uvrščajo v pravno kategorijo samskih žensk, tako niso upravičene do tega posega, saj po Zakonu o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo, ki to področje ureja, ne zdravijo zaradi neplodnosti.⁷ Zakon seveda ne more preprečiti, da zainteresirane lezbijke ali lezbični pari ne bi poiskali pomoči v tujini. Dobijo jo lahko že v bližnji Hrvaški, kjer je zaradi neurejene zakonodaje praksa ponekod še nekoliko svobodnejša (kandidatka za oploditev v nekaterih klinikah recimo ne sprašujejo po zakonskem stanu).⁸ Možnosti za posvojitve pa so praktično nične. Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih sicer dopušča možnost posvojitve s strani individualnih oseb⁹, kamor teoretično sodijo tudi geji in lezbijke. Enostranska posvojitve za lezbijke in geje bi torej bila teoretično mogoča, če bi jih obravnavali izključno kot individualne osebe, vendar je v praksi tako, da dobijo v posvojitve otroke le zakonski pari (Greif 2002:125). Več praktičnih možnosti se obeta na področju rejništva, saj Zakon o izvajanju rejniške dejavnosti pogojev izvajanja rejništva ne veže na noben tip življenjske skupnosti. Iz neformalnih virov smo slišali o vsaj enem pozitivnem odzivu centra za socialno delo, ki je bil pripravljen prošnjo lezbičnega para¹⁰ uvrstiti v normalni postopek za pridobitev statusa rejnika.

Posebna tema, ki bi zahtevala daljši premislek, kot ga lahko opravimo na tem mestu, so načrtovane istospolne gejevske družine. Geji, ki načrtujejo svoje očetovstvo, se spopadajo z druge vrste in v marsičem težje premostljivimi ovirami kot lezbijke. Prvič, v čisto tehničnem smislu, saj imajo otroka hipotetično lahko le s pomočjo nadomestnih mater ali s posvojitvijo in rejništvom, drugič pa zaradi večje socialne stigme, ki se drži

gejevskega očetovstva. Če smo lezbijkam kot ženskam pripravljene do neke mere priznati, da so lahko kompetentne matere, pa je očetovstvo že v heteroseksualnem kontekstu še precej negotovo in tabuizirano področje. Družinsko delo – skrb za odnose in čustveno podporo v družini – je v tradicionalnem razmišljanju še zmeraj videno kot žensko delo, ki je utemeljeno v naravnih ženskih lastnostih (Mallon 2004). Gej, ki želi postati oče, je tako pojav *contra natura* vsaj dvakrat: najprej kot homoseksualec, ki po »naravni poti« ne more imeti otrok s svojim partnerjem, in nato kot moški, ki mu zmožnost, da skrbi za otroke, naravno ni dana.

2.3. »Izviri življenja vs. za življenje zaprta razmerja«: argumenti proti legalizaciji istospolnega starševstva pri nas

*I told Tunde some kids come from
their daddies using the penis; other from
their mummys using frozen sperm;
others because their mummys get the seed
put it in a syringe and put it in the vagina.*

(Jackie Kay, Mummy and Donor and Deirdre, 1991)

Argumenti proti legalizaciji istospolnega starševstva se običajno nanašajo na nekaj glavnih, če lahko temu tako rečemo, skrbi za otroke: otroci v istospolnih družinah naj bi imeli težave v razvoju spolne identitete, pa tudi na splošno več vedenjskih in osebnostnih težav, podvrženi naj bi bili diskriminaciji zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev in nenazadnje, otrokom naj bi bilo življenje v istospolni družini vsiljeno. Te skrbi se opirajo na vsaj še dve splošnejši predpostavki, in sicer, da so istospolne družine nenaravne in da geji in lezbijke zaradi svoje patološkosti predstavljajo grožnjo za otroke.

Razumevanje družine kot nekakšne naravne tvorbe običajno temelji na zelo preprostem argumentu: naravna je zato, ker se v njej hipotetično lahko zaplodijo otroci. Ergo, ker istospolni pari po naravni poti ne morejo imeti otrok, njihove skupnosti v tako razumljeno carstvo narave ne sodijo.¹¹ Še več, na tej podlagi se geje in lezbijke dojema kot protidružinsko naravnane: kot »družini sovražne, narcistično usmerjene le nase in indiferentne do otrok« (Minot 2000:49). Ti miti se raztezajo od blagih nerazumevanj želja gejev in lezbijk po družinskem življenju do skrajnih izrazov nestrpnosti do legalizacije istospolnih skupnosti. To so obenem tudi miti, s katerimi morajo geji in lezbijke odrasti in na podlagi katerih morajo zgraditi svojo identiteto.

Razmišljanje o istospolnih družinah kot nenaravnem pojavu ni kakšen zgodovinsko oddaljen in preživet koncept, ki bi bil zanimiv le iz študijskih razlogov. Retoriko (ne)naravnost smo spremljali ves čas razprav ob sprejemanju Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti, kot tudi že v času razprav ob sprejemanju prejšnjega predloga Zakona o partnerski skupnosti.¹² Že prejšnji predlog zakona je v obrazložitvi posameznih členov pojasnjeval, da je življenjska skupnost dveh istospolnih partnerjev zaradi naravnih razlik z zakonsko zvezo lahko izenačena le v določenih pravnih posledicah. Lezbijke in geji so morali – če naj bi za silo uredili svoja življenjske razmere – pristati na to, da se v tem pogledu njihove skupnosti bistveno razlikujejo od hetero-

seksualnih partnerskih skupnosti. »Naravnost« heteroseksualnih družin se po mnenju nekaterih kritikov prejšnjega predloga zakona odraža v tem, da so »izvir življenja in osnovni temelj za ohranitev slovenskega naroda, medtem ko so istospolna razmerja za življenje zaprta«¹³, in tako še »celo paragrafi ne morejo izenačiti nekaj, kar se izenačiti ne da«.¹⁴ Argumente, ki se niso sprenevedali v nekakšni zaščiti tradicionalnih vrednot in slovenstva, pa niso zato nič manj rasistični, so ponudili tisti, ki so menili, da bodo geji in lezbijke državo enostavno preveč finančno obremenili, saj bi bili »istospolni partnerji (po prvotnem predlogu zakona, op. Mojca Urek) deležni zdravstvenega zavarovanja po partnerju, vdovske pokojnine, dohodninskih olajšav, prednosti pri stanovanjih za mlade družine in niza drugih ugodnosti, namenjenih za pomoč mladi družini kot temeljni celici narodovega preživetja«.¹⁵

Nič novega. Spolna in družinska razmerja kot del vsakdanjega življenja ljudi so bila skozi zgodovino nenehoma pripraven teren za spopad različnih ideologij in državnih politik, ki so opredelile »normalnega« spola, »normalne« spolnosti ali »normalne« družine krojile glede na aktualne politične in nacionalne interese (med katerimi je v ospredju zlasti potreba po nadzoru rojstev). Utemeljitev moralnega preganjanja različnih življenjskih stilov in spolnih praks, ki so uhajale večinskim opredelitvam normalnosti, je temeljila na pojasnjevalnih modelih, ki so oblikovali specifičen odnos do spolnih manjšin v različnih zgodovinskih obdobjih. Na današnji odnos različnih strokovnih služb do drugačno spolno usmerjenih je morda še najmočneje vplival medicinski pojasnjevalni model, ki je homoseksualnost opredeljeval kot obliko duševne motnje. Čeprav je Svetovna zdravstvena organizacija leta 1991 homoseksualnost izpisala iz registra duševnih motenj, pa je dolgotrajno obdobje patologizacije tega področja pustilo posledice. Različne profesionalne službe za pomoč ljudem pogosto locirajo izvor njihovih težav v naravi njihove spolne usmerjenosti in s tem patološki model vedno znova obnavljajo. Posamezna pričevanja pripadnikov spolnih manjšin govorijo o tem, da odzivi profesionalnih služb, na katere se obračajo po pomoč zaradi osebnih ali partnerskih težav, segajo od zelo pozitivnih do resnih poskusov spreobračanj, ki pa niso vselej transparentni..¹⁶ Odvisni so zlasti od osebne razgledanosti in širine profesionalcev in profesionalcev na eni strani ter od njihovih predsodkov do lezbičnih in gejevskih posameznikov in skupnosti na drugi, in ne od strokovne doktrine ali načelne naravnosti, ki bi jo imele te službe med svojimi načeli dobre prakse (Urek 2002a).

2.4. Lezbične matere in gejevski očetje – grožnja za otroke?

*I wiped the tears from his face.
I kept saying don't cry, never mind.
Tunde won't play with him any more.
Are they dirty words, he asks me.
What am I supposed to say? Tell me.*

(Jackie Kay, Mummy and Donor and Deirdre, 1991)

Lezbijke, geji in pripadniki drugih spolnih manjšin, četudi ne več označeni za duševno motene, veljajo torej še naprej za ljudi, ki imajo zanesljivo težave. Dejstvo je, da mora

posamezna oseba, preden sprejme svojo spolno usmerjenost, predelati vrsto negativnih stališč družbe ter da je lahko zaradi različnih oblik diskriminacij njeno/njegovo življenje skozi vsa starostna obdobja podvrženo številnim stresnim situacijam. Ponotranjena homofobična stališča družbe v zvezi z gejevskim in lezbičnim starševstvom se pri posameznih gejih in lezbijkah lahko izrazijo kot občutenje, da enostavno »niso za otroke«, ali kot prepričanje, da je biti starš v nasprotju z njihovo spolno usmerjenostjo.¹⁷ Zgodovinsko demoniziranje in patologiziranje vloge gejev in lezbijk je verjetno tudi vir še vedno pogostih prepričanj, da predstavljajo za otroke neke vrste grožnjo. Na eni strani gre za strah pred »infekcijo«, torej, da bodo geji in lezbijke tudi svoje otroke vzgojili v homoseksualce¹⁸, na drugi strani pa za mitske predstave o tem, da homoseksualci spolno zlorablajo otroke. Pri tem igrajo veliko vlogo mediji, ko npr. v isti sapi govorijo o pedofiliji in homoseksualnosti, kot da gre za istovetna pojava.¹⁹ Država tako retoriko izkorišča, da lahko nato sebe predstavlja kot nekoga, ki mora zaščititi družino in otroke (Minot 2000:52). Tako psihološke in sociološke znanstvene raziskave kot tudi statistika kriminalnih dejanj kažejo, da sta obe prepričanja neutemeljeni. Največ kaznivih dejanj spolnih zlorab nad otroki še vedno storijo heteroseksualni moški nad deklicami. Kljub temu pa se ta stereotip uporablja kot argument pri izključevanju gejev in lezbijk iz vzgojiteljskih in skrbstvenih poklicev.

Pri proučevanju spolnih razlik v vedenju otrok v različnih tipih družin, meni S. Golombok, je nujno ločevati med spolno identiteto (ali o sebi razmišljamo kot o ženskah ali o moških), spolnimi vlogami (pričakovanja glede spolnega vedenja, kot je izbira igrač, iger, priljubljenih televizijskih oddaj, poklica itn.) in spolno usmerjenostjo. »Osupljivo je,« komentira avtorica, »kako so različne študije, izvedene z zelo različnimi metodologijami in na različnih, med seboj oddaljenih geografskih, socialnih in kulturnih območjih pokazale podobne rezultate. Spolna identiteta otrok, ki so odrasli pri lezbičnih in gejevskih starših, se ni razlikovala od spolne identitete otrok iz heteroseksualnih družin. Otroci so se identificirali s svojim biološkim spolom in niso kazali nikakršne zmedenosti glede svoje spolne identitete« (2000: 48-54). Kljub temu, da gejevski in lezbični starši pogosteje spodbujajo svoje otroke k manj stereotipiziranim spolnim vlogam, to ne vpliva bistveno na izbiro igrač in dejavnosti pri njihovih sinovih in hčerah. Vse študije prav tako dosledno kažejo, da ni nikakršnih signifikantnih razlik v deležu istospolno usmerjenih oseb, ki bili vzgojeni v istospolnih ali heteroseksualnih družinah (Minot 2000:79; Golombok 2000:54). Treba je upoštevati, kar smo že nekajkrat omenili, namreč, da otrok ne gre jemati kot nemočnih bitij, ki samo pasivno sprejemajo, kar se jim dogaja. Svojo vednost o tem, kaj pomeni biti moški ali ženska, aktivno oblikujejo skozi vse otroštvo. Pri tem njihova radovednost ni omejena le na raziskovanje spolnih vlog v družini, zglede iščejo zlasti pri svojih vrstnikih istega spola. Kakorkoli, tovrstnim raziskavam spolne identitete in spolnih vlog gre oporekati, da v prvi vrsti ne zavzamejo kritične drže do norm, ki določajo, kaj so sploh spolno ustrezne vloge. S tako držo obravnavajo nekonformne spolne identitete otrok in mladine kot znak napake v vzgoji staršev ter jih diskriminirajo (Minot 2000:79).

Druga pogosta predpostavka, ki se tudi pri nas pojavlja kot argument proti legalizaciji istospolnega starševstva, je, da so otroci zaradi spolne usmerjenosti svojih staršev

podvrženi diskriminaciji, izpostavljeni nasilju in da težje vzpostavljajo stabilnejša prijateljstva. Študije kažejo, da so otroci iz istospolnih družin vse do adolescence med vrstniki enako priljubljeni kot otroci iz heteroseksualnih družin. Med adolescenco pa se slika nekoliko spremeni. Tudi v tem obdobju niso v splošnem pogosteje tarče nadlegovanja, kljub temu pa se takrat pokaže določena razlika. Če druge otroke zbadajo zaradi njihovega socialnega statusa ali telesnih značilnosti, pa otroke iz istospolnih družin pogosteje zapostavljajo zaradi spolne usmerjenosti njihovih staršev. To je gotovo stresno, vendar so dolgoročnejske posledice v končni fazi vendarle odvisne od tega, kako se na mladostnikove izkušnje odzovejo starši. Občutljivost staršev za otrokova čustva in pripravljenost na odkrit pogovor običajno zadostujeta, da otrok svoje izkušnje lažje razume in predela. Nekateri respondenti, ki so jih intervjujali že v odrasli dobi, so poročali, da se je njihov status med vrstniki proti koncu šolanja glede tega vprašanja preobrnil v svoje nasprotje: to, da je mama lezbijka ali oče gej, je v očeh vrstnikov dobilo vrednost in nov pomen, pomenilo je imeti »kul« starše. Kakorkoli že, raziskave, narejene med mladostniki in odraslimi, ki so odraščali v istospolnih družinah, ne kažejo, da bi imeli ti več ali globlje psihološke težave kot njihovi vrstniki, ki so odraščali v heteroseksualnih družinah: niso bolj tesnobni ali bolj depresivni, niti ne iščejo pogosteje strokovne pomoči (Golombok 2000: 55-56).

2.5. Sklep: nezrela družba in zrele istospolne družine?

*Today Tunde and I said we won't tell
anybody else what we tell each other.
It will all be secret. I gave him a chocolate.
He gave me a Monster Munch.
Tunde has the same thing to eat everyday.*

(Jackie Kay, Mummy and Donor and Deirdre, 1991)

Pogosta fraza nasprotnikov legalizacije istospolnih družin, je, da »družba še ni zrela« in da zato nimamo pravice izpostavljati otrok načinu življenja, ki jih bo stigmatiziralo. Otroci si ne izberejo sami, da bodo živeli v istospolni družini, pravijo.²⁰ Pustimo ob strani dejstvo, da si skorajda noben otrok svojih staršev ne more izbrati. Argument je zanimiv predvsem zato, ker v isti sapi priznava diskriminacijo nad istospolno populacijo in hkrati navaja k sklepu, da je bolje ne spreminjati obstoječih razmer. Včasih ta argument »nezrele družbe« uporabijo isti ljudje, ki trdijo, da homoseksualci pri nas niso več diskriminirani in da imajo že tako dovolj pravic. Od kje potemtakem bojazen, da bo otroke istih nediskriminiranih oseb zapostavljala neka abstraktna nezrela družba? Vedno znova se v teh razpravah tudi pozablja, da ti otroci niso namišljeni subjekti neke hipotetične zakonodaje, ampak so že tukaj. Ne bi smeli pustiti predolgo čakati, da jih priznamo za svoje. Diskriminacije se praviloma ne preprečuje z »neprižnavanjem, da neka krivica obstaja«, ampak z močno zakonodajo, ki zagotavlja človekove pravice in odpravlja krivice. Sporočilo *Mednarodne komisije za človekove pravice gejev in lezbijk*, ki so ga posredovali v svojem poročilu o starševstvu in pravicah lezbijk, gejev, biseksualnih in transeksualnih oseb ter njihovih otrok, je podobno:

»Ni mogoče več spregledovati,« pravijo, »da v vsaki skupnosti obstajajo lezbijke, geji, biseksualne in transeksualne osebe, ki so že starši in skrbijo za svoje otroke ter da to počnejo tako ljubeče in kompetentno kot heteroseksualni starši. Otrok ne bomo mogli vzgojiti za strpnost, če bomo v isti sapi dovoljevali, da okoliščine njihove vzgoje določa nestrpnost. Najbolj učinkovito bomo načelo 'delati v otrokovem interesu' uresničevali, če bomo otrokom lahko omogočili izkušnjo doslednega spoštovanja dostojanstva in enakosti« (Minot 2000:4-5).

Istospolna partnerstva in družine pred teorijo in prakso socialnega dela postavljajo nove strokovne in etične izzive. Vsekakor se je treba premakniti od mnenja tipa »s tem se pri nas še nismo srečali« do etičnega vprašanja, zakaj je tako. Zdravo pamet in nedejavno držo, ki nam jo narekujejo občutki, »da to enostavno ne bi bilo dobro za otroke«, moramo socialne delavke in delavci zamenjati s strokovnimi argumenti in aktivnim zagovorništvom. Še preden začnemo delati z ljudmi, pa se najprej pošteno lotimo svojih predsodkov. Če bomo pri tem uspešni, se nam bo razgrnila cela paleta nalog, ki jih moramo še opraviti, da bomo lahko sploh začeli govoriti o kakršnikoli podpori istospolnim skupnostim pri nas: povečati moramo občutek za vsakdanje življenje in specifične situacije, s katerimi se srečujejo posamezni odrasli in otroci iz istospolnih družin; razviti načela in metode dela v smeri depatologizacije spolne usmerjenosti nasploh in istospolnih družin posebej; povečati pomoč depriviligiranim družinam in aktivno zagovornišvo: povečati delo v skupnosti na ozaveščanju in zmanjševanju diskriminacijskih dejavnikov, ki so vir stresa za posamezne odrasle in otroke; in nenazadnje, vključiti se v prizadevanja nevladnih organizacij in drugih akterjev za uveljavljanje, priznanje in večjo vidnost istospolnih partnerstev in družin.

3. Spremembe v družinskem življenju: implikacije za raziskovanje in prakso socialnega dela

Naj si še enkrat zastavimo uvodno vprašanje: kaj pomeni socialno delo z družino v kontekstu sodobnih procesov sprememb, kot je pluralizacija družinskega življenja? Najmanj, kar lahko rečemo ob sklepu tega krajšega pregleda, je: izjemno pomembno je, da socialno delo sledi sodobnim smerem razvoja družinskega življenja, pluralizaciji družinskih oblik, življenjskih stilov in življenjskih potekov, spreminjanju družinskih vrednot, spremembam v družinskih vlogah in drugim spremembam na področju družine. Pri tem pluralizacije družinskega življenja ne bi smeli obravnavati kot izoliran in enodimenzionalni pojav, saj je tesno povezana s številnimi spremembami, kot so upad števila formalnih zakonskih zvez, večanje števila kohabitacij, razvez ter števila otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, idr., ki so vse rezultat širših družbenih sprememb in gibanj v 20. stoletju (npr. vpliv ženskega ter gejevskega in lezbičnega gibanja) (Giddens 2000; Švab 2001). Pomembno so se spremenile tudi vrednote in predstave o družinskem življenju, ki uvajajo nekatera ključna razlikovanja med današnjim in nekdanjim pojmovanjem družine. Predstave o enostarševskih družinah nekoč (večinoma neporočene matere) so recimo temeljile na mehanizmih družbene stigmatizacije in individualne odgovornosti, medtem ko so enostarševske družine danes legitimna in čedalje bolj razširjena družinska oblika (Švab 2001). Povezano razumevanje sočasnih pojavov sprememb v družinskem

življenju je za socialno delo ključno, tako na ravni teorije kot pri obravnavi konkretnih primerov družinskih oblik v praksi; sicer se zdi nemogoče razumeti različne položaje, izkušnje, doživetja, motive in probleme posameznih družinskih članic in članov.

Kot piše G. Čačinovič-Vogrinič, je zavedanje raznolikosti družinskega življenja za socialno delo dragoceno, pomaga razumeti, da ljudje iščejo in uresničujejo družino v zelo različnih oblikah družinskega življenja, ki jo sami zase poimenujejo in doživljajo kot družino. Raznolikost ne govori o krizi družine, temveč o tistih oblikah družinskega življenja, ki so ljudem uresničljive. Cilj znanstvenega in strokovnega premisleka v socialnem delu tako ne more biti odkrivanje, določanje idealnih ali »ustreznih« oblik družinskega življenja, temveč je lahko le prispevek k temu, da bi bolje razumeli življenje v njih in da bi dobili tisto, kar v družini potrebujemo (1995:120). Obenem pa, kot ugotavlja G. Čačinovič-Vogrinič za dopolnjene družine, v socialnem delu premalo vemo o vsakdanjem življenju v novih družinskih oblikah. Vsaka družinska oblika in vsaka družina se uresničuje na svoj način, ali kot pravi G. Čačinovič-Vogrinič – na poseben način ravna z intimnostjo in medgeneracijskimi razlikami, na svoj način preizkuša avtonomijo in povezanost in uresničuje pravico do realnosti. Ko ravnamo, kot da razlik med družinskimi resničnostmi ni, s predpostavko, da jih bomo s poudarjanjem razlik samo dodatno stigmatizirali, jih na nek način zamočimo. Moramo pa jih narediti vidne, da bi tudi te družine dobile več moči za življenje. Pomembno je, da se govor o novih družinskih oblikah ne pojavlja le skupaj z naštevanjem problemov, ki jih imajo. Realnost je, da imajo ljudje, ki recimo živijo v dopolnjenih družinah, predvsem veliko prednosti in priložnosti: naučijo se novih načinov mišljenja, alternativnih rešitev, boljšega razumevanja življenja v družini, učijo se iz različnosti življenjskih izkušenj, otrok ima lahko več zaveznikov, ki ga imajo radi in skrbijo zanj, itn. (*ibid*: 121–122). V vsem tem so drugačni od drugih otrok in v tej izkušnji so drugi otroci prikrajšani. Iz zornega kota socialnega dela lahko sklenemo, da je pomembno, da tudi te izkušnje ne ostanejo spregledane, nepopisane in da ne izpadejo iz socialnih poročil ter drugih profesionalnih zgodb.

Zgodovinske spremembe v družbenem vrednotenju posameznih oblik družinskega življenja, na primer enostarševskih družin ali etnično mešanih družin, nam morajo biti pri raziskovanju in praksi socialnega dela zgovoren dokaz, da družine ne gre jemati kot statične in trdne oblike, ki biva v nekakšnem socialnem vakuumu. Tak, socialnozgodovinski uvid nam pomaga okrepiti argumente, s katerimi lahko izbojujemo več pravic in družbene podpore ter se z več poguma zavzamemo za družine, ki so danes stigmatizirane. Pri »raziskovanju uresničljivega v družini«, kot temeljne naloge socialnega dela z družino, mora biti socialno delo tako pozorno na tiste družinske oblike, ki so že v izhodišču težje uresničljive (ali povsem nedostopne) oz. ki doživljajo na svoji poti uresničevanja več ovir kot druge. Pomanjkljiva zakonodaja, posledično pa popolno pomanjkanje družinske podpore, postavlja istospolne družine v neenakopraven položaj. Stigmatizira jih do mere, da jih povsem zanika. Raziskovanje uresničljivosti v teh primerih razumemo najprej kot politični boj za pravico do obstoja, v katerega se moramo vključiti tudi socialne delavke in delavci. Ta od nas zahteva socialno akcijo, s katero bomo dosegli spremembe in vključitev novih družinskih oblik med legitimne

oblike družine. Tako jih bodo konkretni ljudje sploh lahko začeli uresničevati. Družinske članice in člani, ki pa v takih vrstah družin že živijo (kot tudi strokovnjakinje in strokovnjaki, ki naj bi jih podpirali), bodo s tem dobili legitimnost in več moči.

V socialnem delu v Sloveniji vidimo kar nekaj pozitivnih premikov, ki posredno ali neposredno vlivajo optimizem tudi na področju podpore novim družinskim oblikam. V socialnem delu se je nekako od konca osemdesetih let prejšnjega stoletja začela uveljavljati misel, da na delo socialnih delavk in delavcev vplivajo tudi njihove vrednote in predsodki, da to delo torej ni nevtralna in *a priori* dobronamerna praksa. V devetdesetih se je na področju socialnega dela pojavil tudi pojem človekovih pravic. Vloga socialne delavke kot angažirane zagovornice pravic različnih marginaliziranih skupin ljudi in socialne aktivistke, ki jo bolje poznajo ponekod drugod, ni več tako tuja in oddaljena. Na področjih nasilja nad ženskami in otroki, duševnega zdravja, hendikepa, uživanja drog, pribežnikov in na nekaterih drugih področjih so se tako zgodili korenitejši premiki, ki se vsaj nekoliko že poznajo tudi v praksi javnih socialnih služb. K temu je prispevala vztrajna kritika in pritisk nevladnih organizacij pa tudi močan in akcijsko naravnani raziskovalni interes učiteljskega kadra na sedanji Fakulteti za socialno delo v Ljubljani (ki smo bili v več primerih tudi pobudniki teh civilnih iniciativ), da smo nove vsebine, koncepte in znanja razvijali in vključevali v učne načrte. Študentke in študentje se seznanjajo z raznolikostjo družinskih oblik pri več skupnih predmetih (Socialno delo z družino, Sociologija za socialno delo, Socialna antropologija) in na nekaterih izbirnih področjih (Duševno zdravje v skupnosti, Skupnostna skrb); naša prihodnja naloga je torej, da jih še veliko bolje raziščemo. Socialno delo s tem, ko sprejme različne oblike intimnosti in skrbi kot legitimne oblike družinskega življenja, nenazadnje briše meje med primernimi/zaželenimi in neprimernimi/manj zaželenimi družinami, ki jih vzpostavlja rasistični diskurz. Raziskovanje družine je zato gotovo treba speljati stran od patologiziranja posameznih družinskih oblik na podlagi stigmatiziranja staršev, kot so geji in lezbijke, in se – tako kot v praksi – osredotočiti na raziskovanje njihovih prednosti in ovir, ki jih doživljajo v vsakdanjem življenju. Nujno je treba razbijati predsodke, ki še vedno stojijo pred znanjem, ali še huje – se predstavljajo kot znanje.

Opombe

1. V primeru istospolnih družin se argument nemoralnosti pojavlja eksplicitno: otroci so ogroženi, ker naj bi bili priča nemoralnemu spolnemu vedenju svojih staršev.
2. Vsi ti izrazi govorijo bolj ali manj o tem, zakaj neko obliko družine ne gre povsem mešati z družino v pravem pomenu besede: izrazi poudarjajo, da se neka oblika družine nahaja v polju »izven konvencionalnega« (nekonvencionalna družina), da smo jo izbrali, v nasprotju s tem, da bi se nam naravno pripetila (izbirna družina), uporaba izraza socialna družina poudari moč in pomembnost biološke družine, parastarševanje pa nam pove, da gre za nekaj, kar obstaja ob pravem starševanju.
3. Tako je tudi za slovensko družinsko politiko značilna – vsaj na deklarativni ravni – usmerjenost na otroka in njegove potrebe, pri čemer je skrb postavljena kot klasičen enosmerni odnos, v katerem ni nobene vzajemnosti. A. Švab ocenjuje, da ni še prišlo do premika determinističnega pogleda, ki otroka definira kot izključno odvisno osebo in ga postavlja v kontekst moralne in

ekonomske odgovornosti staršev. V tem smislu se zdi družinska politika predimenzionirana. Pozablja pa na dva vidika, ki postaneta razvidna, če na skrb pogledamo iz zornega kota prejemnika skrbi, namreč, da so otroci dejavni udeleženci v družini, ki prispevajo k družinskemu delu, skrbi (nakupujejo, pospravljajo, skrbijo za mlajše brate in sestre) in odnosom. Na skrb, ki jo prejemajo, se tudi odnosno odzivajo. Pogosto čustveno podpirajo starše in druge družinske člane (2003: 69).

4. Študentska organizacija univerze – resor za socialo 2000. *Istospolno starševstvo – analiza ankete za centre za socialno delo*. Pridobljeno 1. 8. 2001 s svetovnega spleta: <http://www.geocities.com/slogayportal/>. V: Urek, M. (2002a): Vodič za preživetje skozi socialno-varstvene službe ter službe duševnega zdravja za lezbijke in geje. *Socialno delo* 41, 2.

5. Državni zbor RS je 22. junija 2005 sprejel Zakon o registraciji istospolnih skupnosti. Članek sem pisala poleti 2004, v času, ko je predhodni predlog zakona (Zakon o partnerski skupnosti), ki so ga pripravili Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in nevladne organizacije, prvič po sedmih letih prišel na poslanske klopi v splošno razpravo. Poslanci treh strank so ga takrat zavrnili z argumentom, da je preveč podoben Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Zanimivo je, da sosednja Hrvaška z veliko krajšo tradicijo gejevskega in lezbičnega gibanja in ob vplivnejši krščanski tradiciji s sprejetjem zakona ni imela večjih težav: hrvaški sabor je v letu 2003 izglasoval Zakon o istospolnim zajednicama (Greif 2003).

Prvotni predlog je vključeval večino pravic in dolžnosti, ki sicer veljajo pri sklenitvi zakonske zveze (z izjemo pravice do skupne posvojitve otrok). Po volitvah jeseni 2004 je nova oblastna struktura predlagani zakon zavrnila z istimi argumenti, s katerimi so ga prej spodkopavali, namreč da preveč izenačuje istospolno partnersko skupnost z zakonsko zvezo, in začela pripravljati nov predlog. Nevladne organizacije so si ves čas nastajanja in sprejemanja novega zakona intenzivno prizadevale z vlado vzpostaviti demokratični civilni dialog, vendar nova garnitura na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, za njihove predloge ni imela poslušnosti. Osnutek zakona je javnost lahko videla le enkrat, in takrat lahko (v petih dneh!), posredovala pripombe in predloge. Ministrstvo pripomb nevladnih organizacij ni upoštevalo (na direktoratu za družino so jim to itak dali že vnaprej vedeti). Tako je Slovenija junija 2005 dobila zakon, s katerim ostajajo pari v istospolni partnerski zvezi brez pravic na področju socialnega, zdravstvenega, pokojninskega in ostalih zavarovanj (po partnerju), pravic pa ne bodo imeli tudi na vseh ostalih področjih, vezanih na pravice svojcev v različnih pravnih in ostalih življenjskih okoliščinah (odvzem prostosti, smrt, procesne pravice svojcev ipd). Nevladne organizacije so ob sprejetju zakona opozorile, da s tem, ko novi zakon taksativno našteva dolžnosti in nekatere pravice v istospolnem partnerstvu, nekatere pravice pa zavestno in z namenom izloča, uzakonja diskriminacijo in delu svojih državljanek in državljanov podeljuje status drugorazrednosti. Zakon uvaja diferencirano obravnavo in tako ne ustreza temeljnemu kriterijem enakopravnega državljanstva in načela enakih možnosti. (ŠKUC-LL in ŠKUC-Magnus, 2005; DIH – Društvo za integracijo homoseksualnosti, 2005).

6. Kar 61 % vprašanih bi sklenilo partnersko zvezo, če bi to bilo mogoče, in 42 % si želi imeti otroka.
7. Sprejemanje zakona (o katerem se je navsezadnje odločalo na referendumu) je spremljala javna strokovna in politična razprava, ki se je bolj ali manj vrtela okoli vprašanja, ali so samske ženske upravičene do umetne oploditve z biomedicinsko pomočjo ali ne. Za razpravo je bila značilna rasistična retorika, utemeljena na biološki manjvrednosti samskih žensk, še zlasti hendikepiranih žensk in lezbijk. Ugovori možnosti oploditve samskih žensk (večinoma s strani zdravnikov), ki jo je v 5. členu predvideval predlog zakona, so vsebovali vse vrste predsodkov in strahov, kot npr. »da se bo na ta način 'ustvarila nepopolna družina' in da bodo 'homoseksualci' potem lahko imeli otroke.« (Greif 2002).

8. Vir: Predavanje predstavnice Društva za večjo rodnost in plodnost Slovencev v klubu Monokel, oktober 2003.
9. Zakon pravzaprav tega posebej ne določa; glede posvojiteljev pravi le, da ne more biti nihče posvojen od več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca in da je posvojitelj lahko le polnoletna oseba, ki je vsaj osemnajst let starejša od posvojenca. Po tem gre sklepati, da individualne osebe niso izključene kot možni posvojitelji.
10. Prošnjo je sicer vložila ena od partnerk kot individualna oseba, a pomembno je, da je bil center seznanjen, da gre v resnici za lezbično skupnost, in seveda, da vloga ni oviral.
11. Pri tem zagovorniki tega koncepta zlahka spregledajo izjeme iz lastnih vrst: neplodne heteroseksualne pare, ki so do otrok prišli s pomočjo tujih darovalcev, starejše pare, ki so že izven fertile dobe, pare, ki zaradi drugih okoliščin ne morejo imeti otrok, itn.
12. Članek sem pisala poleti 2004, ko je bil aktualen še prvi predlog zakona, zato je več komentarjev usmerjenih v razprave, ki so v tistem času spremljale sprejemanje tega predloga.
13. Navedbo smo našli v obrazložitvi nasprotovanja predlogu Zakona o partnerski skupnosti poslanske skupine stranke SLS (gradivo, poslano Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve in poslanskim skupinam strank), januar 2004. Zanimiv je sklep, ki ga avtorji tega gradiva izpeljejo iz osnovne teze o nenaravnosti istospolnih družin, in sicer, da »sklenitev istospolnega partnerstva ni človekova pravica, ampak je stvar svoboščin, se pravi nečesa, kar naj se ne bi spodbujalo, ampak le toleriralo«.
14. Poslanica stranke NSi Majda Zupan, na zasedanju državnega zbora (Delo, 14. 7. 2004).
15. Poslanec stranke SDS France Cukjati (današnji predsednik državnega zbora), na zasedanju državnega zbora (Delo, 14. 7. 2004).
16. Med transparentnejše odzive lahko uvrstimo naslednji nasvet psihiatrinje depresivni pacientki. Za zgodbo smo slišali iz neformalnih virov. Psihiatrinja je obupani ženski (zelo verjetno pravilno) pojasnila njeno duševno stanje s tem, da živi v partnerstvu z žensko, v okolju, ki ju ne sprejema (živeli sta v manjšem slovenskem kraju, kjer so ju ljudje šikanirali). Ne glede na to, da je partnerka predstavljala njen glavni vir podpore, se je psihiatrinji zdelo prav, da ji prav tako pojasni, da taki odnosi nikamor ne vodijo, ker ljudje pač tega ne sprejemajo, in da bo najbolje za obe, da se razideta (Urek 2002a).
17. Tak primer najdemo v pogovorih z lezbijkami, ki jih je opisala Tina Šterk v svojem diplomskem delu. Ena od intervjuvanih je izjavila: »Stereotip, ki sem ga pogosto slišala, je, da če bodo imeli lahko geji otroke, jih bodo začeli izrabljati. Ko sem bila mlajša, sem se zelo razumela z otroki. Čutila sem stik z njimi. Potem pa sem neko obdobje živela v prepričanju, da biti lezbijka pomeni ne imeti otrok in da se moram temu pač odpovedati. Kar nekaj časa sem čutila žalost zaradi tega. Hkrati pa sem sčasoma začela izgubljati občutek za otroke. Kot da bi naenkrat imela dve levi roki, kot da mi lahko zato, ker sem lezbijka, pade dojenček iz rok ... Še sama ne vem kdaj, sem se nekje v sebi začela počutiti nevredno, kot da bi imela en 'manjko', en hendikep, ker nimam otrok. In kot da bi vse podpiralo mojo misel, da zaradi tega tudi nimam pravice, da se igram z otroki, da me imajo otroci radi. Vase vpijaš vso nesrečo, ki jo projicirajo nate in pristajaš na sliko o sebi, ki ti je vsiljena. Tega sem se začela nedavno zavedati. Mi je prišlo, da vse to ni res in da če bom želela, bom lahko otroke imela. Spet sem začela uživati v njihovi družbi ...« (Šterk 2002).
18. Pri tem jih je v resnici večina odrasla v heteroseksualnih družinah!
19. Pri tem tudi pedofilija in zloraba otrok nista istovetna zgodovinsko-družbena koncepta.
20. Argument v razpravah proti legalizaciji posvojitvev.

Reference

- Berce, B. (1998): *Istospolna partnerstva in družine med javnim in zasebnim: diplomatska naloga višješolskega programa*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Devine, H. A., Briggs, C. (2001): »Domestic Violence & Disabled Women«. V: *New York City Voices*. Dostopno na spletni strani: <http://www.newyorkercityvoices.org>.
- Čačinovič-Vogrinčič, G. (1998): *Psihologija družine: prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Čačinovič-Vogrinčič, G. (1996): »Socialno delo z družino: prispevek k doktrini«. V: *Socialno delo, let. 35/5*.
- Čačinovič-Vogrinčič, G. (1995): »Dopolnjene družine«. V: Rener, T. Potočnik, V., Kozmik, V. (1995) (ur.): *Družine: različne - enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
- DIH – Društvo za integracijo homoseksualnosti, *Izjava ob sprejemu Zakona o registraciji istospolne partnerske skupnosti*. Dostopno na spletni strani: <http://www.ljudmila.org/siqrd/>, 22. junij 2005.
- Giddens, A. (2000): *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- Golombok, S. (2000): *Parenting: What really counts?*. London, New York: Routledge.
- Greif T. (2003): »Zakonu na pot«. V: *Lesbo 19/20*, 2003.
- Greif T. (2002): »Otroci drugorazrednih državljanov: istospolne družine v pravu in praksi«. V: *ČKZ, let. XXX, št. 207–208*.
- Featherstone, B. (2004): *Family Life and Family Support: A feminist Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kay, J. (1991): »Mummy and Donor and Deirdre«. V: Kay, J. (1991): *The Adoption Papers*. Newcastle upon Tyne: Bloodaxe Books.
- Lešnik, B. (1995): »Mitologika družine in spolna usmerjenost v političnem boju«. V: Rener, T. Potočnik, V., Kozmik, V. (1995) (ur.): *Družine: različne - enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
- Mallon, G. P. (2004): *Gay Men Choosing Parenthood*. New York: Columbia University Press.
- Minot, L. A. (2000): *Conceiving Parenthood: Parenting and The Rights of lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender People and their Children. A report of the IGLHRC*. San Francisco: IGLHRC.
- Poglajen, J. (2004): »Večina za istospolne poroke, a morda v naslednjem mandatu«. V: *Delo, 14. 7. 2004*.
- Predlog zakona o partnerski skupnosti* (2003). V: *Lesbo 19/20*, 2003.
- Rener, T. (1991): »Preliminarije k razmerju med družino in politiko«. V: *Ženska-politika-družina. Časopis za kritiko znanosti, 136/ 137*.
- Rener, T. (1995): »Ideologija krize«. V: Rener, T. Potočnik, V., Kozmik, V. 1995 (ur.). *Družine: različne - enakopravne*. Ljubljana: Vitrum.
- ŠKUC-LL in ŠKUC-Magnus, *Izjava za javnost ob sprejemu Zakona o registraciji istospolnih skupnosti*. Dostopno na spletni strani: <http://www.ljudmila.org/siqrd/>, 22. junij 2005.
- Šterk, T. (2002): *Lezbištvo kot način življenja: identiteta in razkritje: diplomatska naloga visokošolskega programa*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Švab, A. (2003): »Kako 'skrbna' je država? Konceptualizacija skrbi v družinski politiki v Sloveniji«. V: Sevenhuijsen, S. in Švab, A. (2003) (ur.): *Labirinti skrbi: pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Švab, A. (2002): »Mesto družine – družbena funkcionalnost družine v postmodernosti«. V: *ČKZ, let. XXX, št. 207–208*.
- Švab, A. (2001): *Družina: Od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: ZPS.
- Švab, A., Kuhar, R. (2004): *Vsakdanje življenje lesbijk in gejev: preliminarna analiza*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Thompson, J. M. (2002): *Mommy queerest: contemporary rhetorics of lesbian identity*. University of Massachusetts Press.
- Urek, M. (2002): »Vodič za preživetje skozi socialno-varstvene službe ter službe duševnega zdravlja za lesbijke in geje«. V: *Socialno delo 41, 2*.

Avtoričin naslov:

asist. dr. Mojca Urek
Fakulteta za socialno delo (UL)
Topniška 31, 1000 Ljubljana
email: mojca.urek@fsd.si

*Prejeto oktobra 2004, sprejeto za objavo pa julija 2005.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*